

dişahi ayrıca Lehistan kralına da mektup yollayarak (Silâhdar, I, 565-566) hatmanını rahatsız etmemesini, Ukrayna ile barış içinde bulunmasını tavsiye etti. Fakat Kırım Hanı Âdil Giray, Potkalı Kazakları'ndan Hanenko'yu Ukrayna hatmanını ilân edince iki hatman arasında mücadele başladı. Bundan faydalanmak isteyen Leh kralının müdahalesi üzerine de Osmanlı padişahının Lehistan seferine çıkması gündeme geldi. Ordu Edirne'de toplandığı sırada Âdil Giray hanlıktan alındı; Doroşenko da Osmanlı ordugâhına gelerek sadrazam ve padişah tarafından kabul edildi; kendisine hil'at giydirilerek altın bir topuz ve at hediyesiyle onurlandırıldıktan sonra (a.g.e., I, 588 vd.) Lwow (İlbov) Kalesi'nin fethiyle görevlendirildi (1672). Leh kralının eman dilemesiyle savaş sona erdi, böylece Doroşenko bir süre Leh saldırılarından kurtuldu (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 26 vd.) Bir müddet sonra Doroşenko'nun karargâhı olan Çehrin'e Rus saldırıları başlayınca Osmanlı hükümeti hemen Kırım hanını ona yardıma gönderdi. Osmanlı yardımından haberdar olan Ruslar'ın Çehrin'den çekilmesinden sonra bir defa daha Osmanlı padişahının huzuruna çıkan Doroşenko yine samur kürk, değerli bir okluk (tırkeş) ve at ile taltif edildi (a.g.e., s. 56). Fakat daha sonra Ruslar'ın Çehrin Kalesi'ni kuşatmaları, Doroşenko'nun da Osmanlı Devleti'nden yüz çevirerek Çehrin'i Ruslar'a teslim etmesi üzerine Osmanlı hükümeti onu hatmanlıktan alarak yerine o sırada İstanbul'da Yedikule'de mahpus bulunan Yorgi İhmilikçi'yi (Georges Chmielnicki) getirdi; ayrıca Özi Beylerbeyi Şeytan (Uzun) İbrâhim Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu 1677'de Çehrin Seferi'ne çıktı (DİA, VIII, 249-250). Dimitri Kantemir'e göre, hatmanın isyan sebebi Lehistan seferinde Osmanlı padişahının Doroşenko'nun yardım teklifini reddederek ülkesine dönmesini emretmesi, onun da bunu gururuna yedirememesidir (Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, III, 9-10, 17). Ancak bu ilk seferden olumlu sonuç alınmayınca Vezirîâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa kumandasındaki ikinci seferde Çehrin Rus işgalinden kurtarılmış ve 1678'de yeni hatman Ukrayna tahtına oturtulmuştur (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 103).

İvan Mazepa (1687-1709) ve Pilip Orlik de (1710) ünlü Ukrayna hatmanlarındandır. Mazepa, Ukrayna'nın bağımsızlığı için

Rus Çarlığı'na karşı savaşlarda genellikle yenik düşmüş, Poltava Savaşı'ndan sonra XII. Şaril ile birlikte İstanbul'a gelerek Osmanlı Devleti'nin desteğini almaya çalışmıştır. Orlik ise Ukrayna'nın anayasasını hazırlamış, yeni kanunlar tertip etmiş, ülkesinin Kırım Hanlığı ile her zaman dostluk içinde bulunması taraftarı olmuştur.

1918 yılında kurulan Ukrayna millî devletinin başkanı Skoropadski son Ukrayna hatmanıdır. Skoropadski, 12 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı elçisi Ahmed Murad Bey'i gösterişli bir törenle kabul etmiştir. Ukrayna'nın 1919 yılından itibaren Bolşevikler tarafından işgali üzerine hatmanlık kaldırılmış, fakat toplumdaki millî uyanış devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ukrayna'nın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasını hazırlayan en önemli unsurlardan biri hatmanlıktır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İbnülemin - Hariciye, nr. 52; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VII, 526-527; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 19, 25 vd., 51, 56, 81, 103; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (trc. Özdemir Çobanoğlu), Ankara 1980, III, 2, 9-10, 17-25, 31-32, 357, 372-375; Silâhdar, *Tarih*, I, 565 vd., 588-590, 621-624, 642-643, 663; Danişmend, *Kronoloji*, III, 440-444, 446-447; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 422, 424, 426, 429-430; III/2, s. 19, 110-113, 160-161, 183-184; M. Gruşevski, *İstoriya Ukrayini-Rusi*, New York 1953, IX, tür.yer.; V. Dal, *Tolkoviy Sovor Jivogo Velikorussskogo Yazıka*, Moskva 1955, I, 349; R. Giraud, *L'empire des turcs célestes*, Paris 1960, s. 59, 77, 154; Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988, s. 37; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s. 8-9, 385 vd.; I. Kripyakeviç, *İstoriya Ukrayini*, Liviv 1990, tür.yer.; L. Zaporozets, "Karpovets", *Mazepa*, Kiev 1993; G. Holimonenko, *Turska Viyskova Leksika movlenni Ukraynskogo Kozatsstva*, Kiev 1993, s. 18; Ferhad Gardaşkançoğlu, "Osmanlı-Ukrayna Münasebetleri", *Tarih ve Medeniyet*, sy. 17, İstanbul 1995, s. 43-45; a.mlf., "Ukrayna, Osmanlı Himayesinde", a.e., sy. 15 (1995), s. 40-43; "Hetman", *TA*, XIX, 195; Abdülkadir Özcan, "Çehrin Seferi", *DİA*, VIII, 249-251.

FERHAD NAGIYEV

HATMİYYE

(bk. DETERMİNİZM).

HATMİYYE

(bk. MİRGANİYYE).

HATMÜ'İ-EVLİYÂ'

(ختم الأولياء)

Hakim et-Tirmizî'nin
(ö. 320/932)

tasavvuf tarihinde
peygamberlik ve velîlik konusunu
ilk defa geniş olarak ele alıp
incelediği eseri

(bk. HAKÎM et-TİRMİZÎ).

HATT

(bk. HAT).

HATT-I HÜMÂYUN

(خط همایون)

Osmanlı diplomatiğinde
padişahın kendi el yazısı ile yazılmış
emirleri için kullanılan bir tabir.

Bazı istisnai haller dışında padişahın bizzat kaleme aldığı hatt-ı hümâyunlar, unvanına, beyaz üzerine ve telhis veya takrir üzerine yazılanlar olmak üzere üç grupta toplanabilir.

Unvanına Hatt-ı Hümâyunlar. Ferman ve beratların önemli olanlarında tuğra'nın üst, sağ veya sol tarafında padişahın hattıyla, "Mücebince amel oluna" ve "Mücebince amel ve hilâfından hazer olun a" gibi, ferman veya beratta yer alan hususların kusursuz yerine getirilmesini bildiren emre denir. Bunlardan başka geliştirilmiş, "Mücebince amel ve hareket olunup hilâfından hazer ve mücânebet oluna" (TİEM, nr. 2319); "Emr-i şerifim mücebince amel olunup hilâf-ı inhâdan hazer eyleyesin" vb. kalıplara, hatta bazan, "Mücebiyle amel olunup tebdil ve tağyire sebep olanlar, 'fe-men beddelehu ba'demâ semiahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû inne'llâhe semîun alîm' nass-ı kerîmine mâ-sadak olup hüsrân edeler, mücâzât oluna" gibi dua cümlecisi bulunan şekillerine rastlanır. Unvanına hatt-ı hümâyunlarda, emrin yerine getirilmesini bildiren kısımdan önce fermanın gönderildiği grup hakkında taltif edici sözlerin yazıldığı da vakidir (BA, *Müzehheb Fermanlar*, nr. 68/1).

Nâdir olmakla beraber unvanına hatt-ı hümâyunlarda "Başın gerek ise mücebiyle amel oluna" (aslı İstanbul Deniz Müzesi'nde bulunan bu ferman için bk. Schwarz, LXXVII [1987], s. 81) veya, "Mukaddem ettiğin gibi bir türlü taksiratın zuhur eder ise sağ kurtulman muhaldir, gözün açıp refakatinde bulunan güzât-ı

IV. Mustafa'nın berat üzerine hatt-ı hümayunu
(TİEM, nr. 2263)

muvaahhidin kullarıma hizmet-i muhâfazaada kıyâm edesin" (*Hatt-ı Hümayun Sûretleri*, vr. 7^a) vb. tehdit unsuruna da rastlanmaktadır. Tuğranın değişik yerlerine yerleştirilen bu hatt-ı hümayunlar bir çerçeve içine alınarak etrafı tezhip yapılabildiği gibi tuğranın tezhipli kısmı içinde de bulunabilir. Tezhibi bulunmayan tuğralarda ise hatt-ı hümayunun sade bir şekilde kenara yazıldığı görülmektedir.

Bir ferman veya berat, unvanına hatt-ı hümayun keşide olunmak için sadrazamın bir telhisiyle padişaha gönderilir ve ne sebepten hatt-ı hümayun istendiği de izah edilirdi (BA, HH, nr. 16287). Sadrazam, bazan nasıl bir hatt-ı hümayun yazılmasının uygun olacağına da telhisinde işaret ederdi (BA, HH, nr. 53187). Bütün hatt-ı hümayunlar belli kalıplara göre yazılır ve öğretici mahiyeteki münşeât mecmualarında bu nevi telhislerin nasıl yazılacağını gösteren örnekler bulunurdu (*Münşeât Mecmuası*, vr. 136^b). Bu gibi

fermanların mühimme defterlerindeki sûretleri üzerinde de unvanına hatt-ı hümayun bulunduğu hakkında kayıt düşülür, hatta bazan hatt-ı hümayun aynen buraya geçirilirdi (BA, MD, nr. 153, s. 241).

Beyaz Üzerine Hatt-ı Hümayunlar. Padişahın bir arz veya telhis olmaksızın herhangi bir konuda re'sen verdiği emirlere denir. Bunlar devletin iç işleriyle ilgili olabileceği gibi yabancı bir devlet mensubuna yazılacak bir nâme hakkında (BA, HH, nr. 51113), halkın iâşesi (III. Selim'in bu konuyla ilgili pek çok hatt-ı hümayunundan biri için bk. BA, HH, nr. 9372), bir şehzade veya sultanın doğumu dolayısıyla şenlikler yapılmasını (BA, HH, nr. 51095, 51132), birinin nefyini (BA, HH, nr. 51115) veya idamını (BA, HH, nr. 51139, 51166) bildirmek, sarayın tamir edilmesini emretmek (BA, HH, nr. 51117) için sadrazam ve sadâret kaymakamına yazılanlar dışında, hazineden para çekmek (TSMA, nr. E 7041/1), yahut Dârüssaâde ağasına veya haremde kâhya kadına direktif vermek (TSMA, nr. E 7031/5) gibi hususlarda da olabildi.

Sadrazama yazılan hatt-ı hümayunlarda çok defa kullanılan elkâb "benim vezirim" şeklinde basit ve kısa idi. "Benim vezîr-i gayret-semîrim" (TSMA, nr. E 8393/46) gibi biraz daha uzunları da kullanılırdı. Sadâret tevcihini bildiren beyaz üzerine yazılmış hatt-ı hümayunlardaki

elkâb, "Sen ki vezîr-i a'zam ve vekîl-i mutlak-ı hamîyyet-âlemim ... paşasın" (BA, HH, nr. 51177) vb. diğerlerinden farklı olurdu. Sadrazamın serdâr-ı ekrem sıfatıyla sefere gittiği zaman gönderilen beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar, "benim serdâr-ı ekremim" gibi basit elkâblar yanında, "Sen ki vezîr-i a'zam ve vekîl-i mutlakım ve bi'l-istiklâl serdâr-ı zafer-rehberimsin" vb. uzun ve tekellüflü elkâblarla da başlatılabildi.

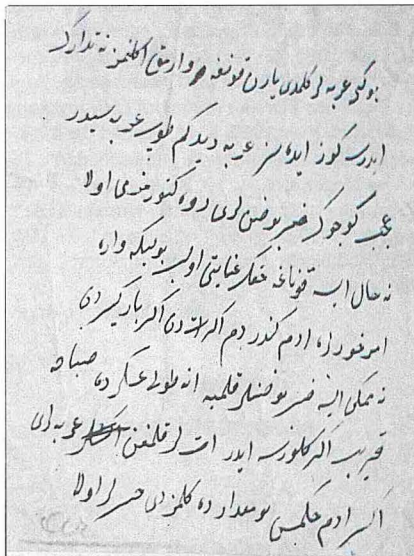
Padişah, sadrazamdan başka çeşitli meselelerde ilgili şahıslara da beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar gönderirdi. Bunlar genelde "sen ki" ile başlar ve "... valisi ... paşasın", "kaptan-ı deryâ ... paşasın", "bostancıbaşısın" yahut "kethüdâ kadınısın" şeklinde hatt-ı hümayunun yazıldığı şahsın vazifesi eklenerek devam ederdi. Sıfattan sonra hatt-ı hümayun gönderilen şahsın isminin yazıldığı da olurdu. Şeyhülislâma ve padişah hocalarına ise sade ve hürmetkâr elkâblar kullanılırdı. Bundan sonra konuya geçilirdi.

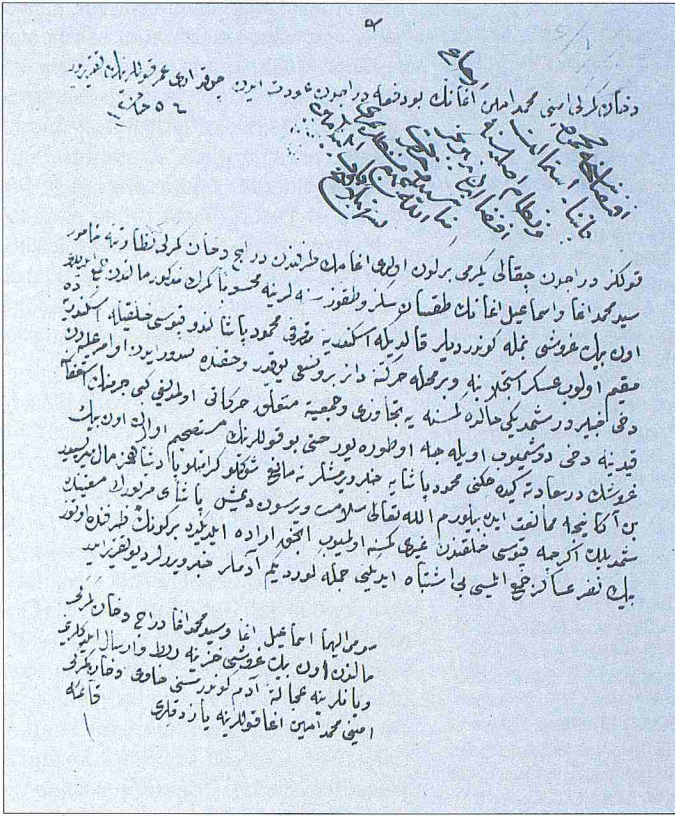
Alenen okunacak hatt-ı hümayunlarda elkâbdan sonra hemen konuya geçilmesine karşılık kılıç ve kaftan gönderilenlerde, "Seni selâm-ı şâhânemle teşrif eylediğimden sonra mâlumun ola ki" (BA, HH, nr. 51099) vb. selâma da yer verilirdi (Feridun Bey, s. 210). Serdâr-ı ekreme yazılan hatt-ı hümayunlarda selâm kullanılabildiği gibi (*Suver-i Hutû-tı Hümayun*, vr. 7^a, 11^a) selâmsız da yazılabildi. Kırım hanlarına yazılanlarda da selâm kullanılırdı.

Sistemdeki değişikliğe, yani genelde padişahla sadrazam arasındaki resmî muhaberede araya Mâbeyn-i Hümayun başkâtibinin girmesine rağmen Tanzimat'tan sonra da padişahlar, yüksek kademedeki tayin ve tevcihler gibi mühim konularda beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar yazmaya devam etmişlerdir (BA, İrade-Dahiliye, nr. 32464; BA, YEE, nr. 23-1802-11-71, 27-2605-14-75). Geç devir hatt-ı hümayunlarının çoğunda iradelerde olduğu gibi tarih de bulunmaktadır. II. Abdülhamid'in geç devirlerdeki hatlarında imzası da vardır.

Telhis, Takrir ve Arz Üzerine Hatt-ı Hümayunlar. Çeşitli meselelerle ilgili olarak sadrazamın sunduğu telhis üzerine padişahın yazdığı emir veya kararına denir. Telhisler, sadrazam veya sadâret kaymakamı tarafından yazıldığı için üzerindeki hatların elkâbi da yazan hangisi ise ona olur ve "benim vezirim" veya "kaymakam paşa" gibi kısa bir elkâb kullanılırdı. Tel-

Kanûnî Sultan Süleyman'ın beyaz üzerine hatt-ı hümayunu

I. Abdülhamid'in takrir üzerine hatt-ı hümayunu

his üzerine yazılmış hatt-ı hümayunların bir kısmında ise hiç elkâb bulunmaz; hatt-ı hümayunun muhtevası da bazan "verdim / verilsin", "olmaz", "varsın", "yazılsın" gibi tek kelimelik; bazan da "mâlûm oldu / mâlûmum olmuştur", "tedârik edesin", "manzûrum oldu / manzûrum olmuştur", "cevap verile", "mukayyet olsun", "tedârik görülsün", "berhûdâr olsunlar" gibi ikşer kelimelik olurdu. Padişah, ihtiyaç duyduğu takdirde telhis edilen mesele hakkındaki görüşünü çok daha tafsilâtı olarak da bildirirdi.

Sadrzamin telhisi üzerine hatt-ı hümayun, II. Mahmud'un saltanatında, 1832-1834 yılları arasında yerini yavaş yavaş Mâbeyn-i Hümayun başkâtibinin padişahın iradesini bildirmesine bırakmıştır. Nâdir olmakla beraber bu tarihten sonra da sadrazamların padişaha hitaben yine "şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü velnîmetim efendim padişahım" hitabıyla takrir gönderdikleri ve bunların cevabının da bizzat padişah tarafından yazıldığı (hatt-ı hümayun) bilinmektedir. Bu hatt-ı hümayunlara tarih de konulmuştur (BA, İrade-Dahiliye, nr. 18202, 32463).

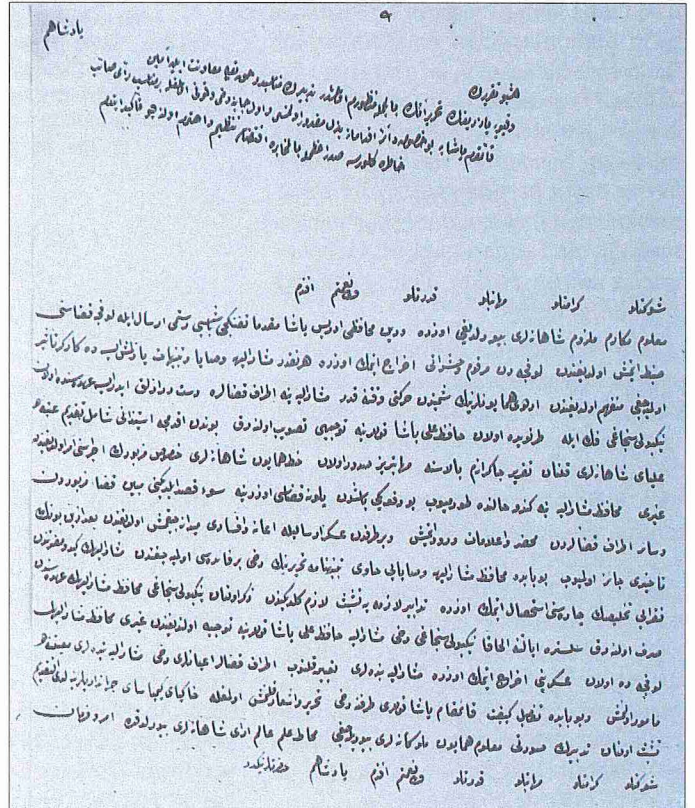
Alt kademe yetkililerinin takrir ve benzeri yazılarının padişaha bildirilmesi her zaman ayrı bir telhisle olmazdı. Sadrazam, çok defa konuyu ayrı bir kâğıt üze-

rine özetlemekle beraber bazan da defterdar veya seraskerin takriri, taşradaki bir vali, nâzır yahut başka bir yetkiliden

gelen kâime, tahrirat veya şukkanın üzerine kime ait olduğunu ve belgenin cinsini yazarak, bazan da belgedeki olayın geçmişi kısaca özetleyerek padişaha sundardı. Bu tip belgelerde padişahın konuyla ilgili karar veya görüşünü bildiren hatt-ı hümayun takrir / kâime / şukka üzerinde yer alırdı.

Arzuhal Özetleri Üzerine Hatt-ı Hümayunlar. Padişahlar cuma selâmlığı veya başka bir münasebetle saray dışına çıktıklarında halk tarafından kendilerine verilen arzuhaller ilgili divanlarda görüşülerek karara bağlanır ve alınan kararlar arzuhal özetleriyle birlikte aynı kâğıt üzerinde bend bend yazılarak padişahın tasdikine sunulurdu. Padişah da her bend hakkındaki emir veya görüş bildiren hatt-ı hümayununu, telhis veya takrirdede olduğu gibi kâğıdın üst tarafına "manzûrum olmuştur" ibaresinden sonra kaçınıcı bendde ait olduğunu belirtmek suretiyle yazardı. Hatt-ı hümayunun yerini Mâbeyn kâtibinin yazdığı iradelerin almasından sonra artık arzuhal özetleri üzerinden de padişahın hattı kalkmış; karar, sadrazamın ayrıca yazdığı arz tezkiresi altına hepsi için birden bildirilir olmuştur.

Hatt-ı Hümayunların Bazı Özellikleri. Hatt-ı hümayunların büyük ekseriyeti padişahların kendi el yazısı olmakla bera-

II. Mahmud'un telhis üzerine hatt-ı hümayunu

HATT-ı HÜMÂYUN

ber zaman zaman Mâbeyn-i Hümâyun başkâtibi yahut sarayda bir vazifelinin hattıyla kaleme alınmış olanları da vardır. Devlet işleriyle ilgili mühim meselelerde yazılan hatt-ı hümâyunların müsveddeleri ise reîsülküttâb, kaptanpaşa gibi önemli mevkileri işgal edenlerce hazırlanırdı (*Suver-i Hutût-ı Hümâyun*, vr. 67^{a-b}). Bununla birlikte başka bir elden çıkanların da hiç değilse zaman zaman padişahın kontrolünden geçmiş olduğu muhakkaktır (III. Selim'in tashihinden geçen böyle bir hatt-ı hümâyun için bk. TSMA, nr. E 806/38). Bazılarında ise hatt-ı hümâyunun kimin eliyle sâdir olduğuna dair belgenin arkasında kayıt bulunmaktadır (TSMA, nr. E 7020).

Hatt-ı hümâyunlarda genellikle tarih bulunmaz. Telhisler de tarihsiz olduğu için bu durum çok defa belgenin değerlendirilmesinde zorluklarla karşılaşılmasına sebep olur. Ancak hazineinden para çekilmesi için yazılmış bazı hatt-ı hümâyunlarda olduğu gibi bunun istisnalarına da rastlanmaktadır (TSMA, nr. E 7041/1). Pek fazla olmamakla beraber telhis ve arz üzerindeki hatt-ı hümâyunlarda da tarih görülür.

Sultan I. Abdülhamid'in, diğer padişahlara nazaran tarih atma konusunda oldukça hassas davrandığı, gerek beyaz (TSMA, nr. D 2175) gerekse telhis üzerindeki hatt-ı hümâyunlarının bir kısmında tarih bulunmasından anlaşılmaktadır. Onun son, III. Selim'in ilk sadrazamı Koca Yûsuf Paşa ise bu usulü bir teamül haline sokmak istemiş, III. Selim'e cülûsunu müteakip gönderdiği takririnde, takrirlere ve beyaz üzerine yazacağı hatt-ı hümâyunlara ne vakit sudur ettiğinin bilinmesi için tarih atması tavsiyesinde bulunmuşsa da (BA, HH, nr. 55665) pek rağbet görmemiştir.

Hatt-ı hümâyunlar daima telhis ve takririn üst tarafına yazılmakla beraber yazının istikameti padişaha göre değişiklik göstermiştir. Uzun hatt-ı hümâyunlarda yazının paragraf aralarına taşıdığı da vâkidir. Kaligrafi ve imlâlar ise çok kere bozuktur. Özellikle IV. Murad ve IV. Mehmed gibi çocuk yaşta tahta çıkanların yazılarında bu husus daha açıktır. IV. Mustafa'nın yazısı sadece iri yazılmış olmasıyla değil okunaksızlığıyla da dikkat çekmektedir. III. Selim'in yazısında ise zaman zaman imlâ yanlışlarına rastlanmaktadır. Hattatlıkları dolayısıyla III. Ahmed ve II. Mahmud'un yazıları padişah yazıları içinde belki de en güzelleridir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, HH, nr. 9372, 16287, 51095, 51099, 51113, 51115, 51117, 51132, 51139, 51166, 51177, 53187, 55665; BA, İrade-Dahiliye, nr. 18202, 32463, 32464, 32564; BA, YEE, nr. 23-1802-11-71, 27-2605-14-75; BA, *Müzehebb Fermanlar*, nr. 68/1; BA, MD, nr. 98, s. 1; nr. 153, s. 241; TSMA, nr. E 806/38, 7020, 7031/5, 7041/1, 8393/46, D 2175; TİEM, nr. 2247, 2291, 2304, 2319, 2352; *Hatt-ı Hümâyun Süretleri*, İÜ Ktp., TY, nr. 6094, vr. 7^a, 25^b, 26^b-27^a; *Suver-i Hutût-ı Hümâyun*, İÜ Ktp., TY, nr. 6110, vr. 7^a, 11^a, 29^{a-b}, 67^{a-b}; *Münşeât Mecmuası*, Beyazıt Devlet Ktp., Velîyüddin Efendi, nr. 5867, vr. 136^b; Feridun Bey, *Münşeât*, II, 175, 187, 210; Enver Ziya Karal, *III. Selim'in Hatt-ı Hümâyunları: Nizâm-ı Cedid 1789-1807*, Ankara 1946, tür.yer.; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler, Telhisler: 1597-1607*, İstanbul 1970, s. XIX; Süha Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, İstanbul 1980, s. 157, 218, 249, 261, 265, 281, 286-287, 292; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dil: Diplomatik*, İstanbul 1994, s. 172-183; İsmail Baykal, "Hazine-i Hümâyun ile Bağdad Köşkü ve Revan Odası Saray Kütüphaneleri Hakkında İki Hatt-ı Hümâyun", *TV*, II/9 (1942), s. 190-191; a.mlf., "Silâhdar-ı Şehriyârî ve Dârüssaade Ağası Tayinleri Hakkında Hatt-ı Hümâyunlar", a.e., II/11 (1943), s. 338-339; Klaus Schwarz, "Zur Blockade der dardanellen Während des Venezianisch-Osmanischen krieges um kreta im Jahre 1650", *WZKM*, LXXVII (1987), s. 81.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

HATT-ı OSMÂNÎ

(الخط العثماني)

Hz. Osman zamanında
Zeyd b. Sâbit başkanlığında kurulan
Mushaf İstinsah Heyeti'nin
kitâbette uyguladığı
usuller hakkında kullanılan bir tabir
(bk. MUSHAF).

HATTÂB

(الخطاب)

Ebü Abdillâh Şemsüddîn
Muhammed b. Muhammed
b. Abdîrrahmân el-Hattâb er-Ruaynî
(ö. 954/1547)

Mâlikî fakihî.

18 Ramazan 902 (20 Mayıs 1497) tarihinde Mekke'de doğdu. Endülüs'ten Mağrib'e göç eden bir aileye mensup olan babası Hattâb el-Kebîr 877'de (1472) Mekke'ye yerleşmişti. Hattâb Kur'an'ı ezberledikten sonra bir ilim adamı olan babasından, İzzeddin İbn Fehd, Ahmed b. Mûsâ b. Abdülgaffâr ve Ebü'l-Feth Burhâneddin İbrâhim b. Ali b. Ahmed el-Kalkaşendî gibi âlimlerden ders aldı. Mısır, Hicaz ve Trablus'a çeşitli seyahatler yaptı.

Tefsir, hadis, fıkıh, usul, tasavvuf, sarf ve nahiv ilimlerinde derin bilgi sahibi olan ve Hicaz Mâlikî imamlarının sonuncusu kabul edilen Hattâb, yaşadığı dönemde İslâm dünyasının yetiştirdiği en önemli simalar arasına girdi. Aralarında oğlu Yahyâ el-Hattâb, Abdurrahman b. Hâc Ahmed et-Tâcûrî, Muhammed el-Mekki ve Muhammed el-Kaysî gibi önemli âlimlerin bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. Trablus'a yerleşen Hattâb 9 Rebûlâhîr 954 (29 Mayıs 1547) tarihinde burada vefat etti.

Eserleri. 1. *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtaşarı Halîl*. Halîl b. İshak el-Cündî'nin Mâlikî fikhinin önemli kaynaklarından olan *el-Muhtaşar*'ının şerhidir. Çok veciz ve kısa olduğu için birçok şerhe konu olan bu eserin en önemli şerhlerinden biri Hattâb'ın kitabı kabul edilir. Eserin müsveddeleri Hattâb'ın oğlu Yahyâ tarafından dört büyük cilt halinde tertip edilmiştir. İmam Mâlik'in hayatının anlatıldığı bir mukaddime ile başlayan eser altı cilt halinde yayımlanmıştır (Kahire 1328-1329, 1331). 2. *Tahrîrû'l-keîlâm fî mesâ'ili'l-iltizâm*. İltizam* hakkında yazılmış ilk eserlerden biridir. Mâlikîler'in temel kaynaklarına dayanılarak hazırlanan kitap bir mukaddime, dört bölüm ve bir hâtimedden meydana gelmektedir. Müellif eserin mukaddimesinde Mâlikî fikh kitaplarında iltizamla ilgili müstakil bir bölüm bulunmadığını, temel kaynaklarda dağınık halde bulunan meseleleri toplayarak hükümlerini açıkladığını belirtmektedir. 1305'te (1888) Fas'ta basılan eser, daha sonra Abdüsselâm Muhammed eş-Şerîf tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Beyrut 1404/1984). 3. *Ḳurretü'l-âyn şerhu Varâkâti İmâmi'l-Haremeyn*. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin fikhî usulüne dair eserinin şerhi olup Muhammed b. Hüseyin et-Tûnisî'nin *Hâşiye 'alâ Ḳurretü'l-âyn*'i ile birlikte basılmıştır (Tunus 1299, 1310-1312). 4. *Mütemmimâtü'l-Âcurrûmiyye fî 'ilmi'l-Arabîyye*. İbn Âcurrûmî'nin nahivle ilgili eserinin bir nevi şerhidir. Müellif bu kitabını, *el-Âcurrûmiyye*'nin muhtevasını tamamlayıcı mahiyette ve nahiv ilmine bir giriş olarak hazırladığını belirtmektedir. *Mütemmimâtü'l-Âcurrûmiyye*, Affüddin Abdullah b. Ahmed el-Fâkihî'nin *el-Fevâkihü'l-ceniyye* (Kahire 1298, 1302, 1304, 1306, 1309) ve Muhammed b. Ahmed el-Ehdel'in *el-Kevâkibü'd-dürriyye* (Kahire 1302; Bulak 1312; Beyrut 1410/1990) adlarıyla bu eser yazdıkları şerhlerle birlikte basılmış-